

Зброєзнавство як спеціальна історична дисципліна у судовій мистецтвознавчій експертизі

Мар'яна Верхотурова

кандидат історичних наук, доцент, судовий експерт, Науково-дослідний центр судової експертизи у сфері інформаційних технологій та інтелектуальної власності Міністерства юстиції України, м. Київ, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9172-2310>, e-mail: marianawerhoturova@gmail.com

Дослідження присвячене висвітленню ролі та місця зброєзнавства як спеціальної історичної дисципліни в судовій мистецтвознавчій експертизі. Закцентовано увагу на відмінностях історичного та криміналістичного зброєзнавства. Виокремлено основні етапи розвитку зброєзнавства як науки в Україні й закордоном. Наголошено на необхідності спиратися на фахові дослідження під час проведення мистецтвознавчої експертизи пам'яток зброї, військового спорядження та військової техніки. Обґрунтовано необхідність інтеграції зброєзнавчих студій у науково-дослідну роботу експертів-мистецтвознавців.

Ключові слова: *судова мистецтвознавча експертиза; зброєзнавство; висновок експерта; пам'ятки зброї; культурні цінності.*

Weapons Science as a Special Historical Discipline in Forensic Art Examination

Mariana Verkhoturova

The study is devoted to highlighting the role and place of weapons science as a special historical discipline in forensic art examination. The attention is focused on the differences between historical and forensic weapons science. The main stages of the development of weapons science as a science in Ukraine and abroad are accentuated. The need to rely on professional research during the art examination of weapons relics, military equipment and military hardware is emphasized. The need to integrate weapons science studies into the scientific and research work of art experts is substantiated.

Keywords: *forensic art examination; weapons science; expert opinion; weapons relics; cultural values.*

Військові артефакти становлять особливий пласт культурної спадщини людства. З давніх часів зброя мала сакральне значення у багатьох культурах — наприклад, у скіфів меч уособлював бога війни. У різних суспільствах зброя була ознакою приналежності до вищих верств або вільного стану її носія — так, у Спарті нею мали право володіти лише вільні люди. Традиції, ритуали й навіть диплома-

ція часто були неподільно пов'язані з предметами зброї. Про менталітет сприйняття зброї у Київській Русі свідчить той факт, що за підписання Русько-Візантійського договору 944 року, який мав скріплюватися двосторонньою присягою, русини присягали не тільки своїми богами (Перуном, Велесом і Дажбогом), а й своєю зброєю (греки за християнським звичаєм здійснювали хресне цілування). Культ

меча в Японії зробив його не лише національним символом з багатовіковою історією, але й надбанням загальносвітової культури — бо зброя часто виготовлялася кращими майстрами, оздоблювалася коштовними матеріалами, дорогоцінним і напівдорогоцінним камінням, підкреслюючи статусність та впливовість свого власника.

Сьогодні історична зброя є скарбом музейних та приватних колекцій, викликаючи особливе зацікавлення серед поціновувачів пам'яток культури та зброярського мистецтва. Звісно, не кожному зброю ми можемо вважати такою, яка належить до культурних цінностей, тобто має художнє, історичне, етнографічне чи наукове значення. Власне, одним із завдань судової мистецтвознавчої експертизи і є визначення чи спростування такої приналежності. Це обумовлює тісний зв'язок мистецтвознавчої експертизи зі зброєзнавчою наукою.

Мистецтвознавча експертиза — самостійний вид судової експертизи, об'єктом якої можуть виступати, зокрема, зброя, військово спорядження та техніка військового призначення, які мають художнє, історичне, етнографічне або наукове значення (належать до культурних цінностей). Зброєзнавство — спеціальна історична дисципліна, яка вивчає зброю, військову техніку і військово спорядження, закономірності їх розвитку, особливості технологій виробництва, способи й техніки застосування, а також розробляє методологію дослідження зброї та витворів зброярського мистецтва.

На нашу думку, історичне і криміналістичне зброєзнавства, маючи

спільний об'єкт, все ж не є тотожними дисциплінами. Криміналістичне зброєзнавство — це наука в галузі криміналістичної техніки, що вивчає принципи конструювання й закономірності дії різних пристроїв, функціонально призначених для ураження людини, тварини або інших матеріальних об'єктів, закономірності утворення слідів застосування цих пристроїв та розробляє засоби та способи збирання й оцінювання таких об'єктів і слідів під час розкриття, розслідування та попередження злочинів [1]. І хоча обидві дисципліни вивчають особливості конструктивної будови зброї та її елементів й особливості її застосування — засадничі основи наук все ж різняться. Історичне зброєзнавство, не будучи галуззю криміналістики, не вивчає сліди застосування зброї на різних об'єктах з метою розкриття злочинів і не використовує отриману інформацію з метою з'ясування обставин, пов'язаних із застосуванням зброї. Зброя у криміналістичному розумінні — це пристрої, призначені для заподіяння тілесних ушкоджень. Історичне зброєзнавство вивчає зброю як засіб ведення бойових дій, як пам'ятки воєнної культури людства, як витвори зброярського мистецтва, а також технології виробництва зброї, її еволюцію та поширення. Мистецтвознавство, своєю чергою, аналізує зброю як предмети, що мають художню, історичну, етнографічну та наукову цінність.

Історичне зброєзнавство як наукова дисципліна починає формуватися у XIX столітті на теренах Австрії та Німеччини. А. Demmin у праці *Die*

Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwicklungen von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart: Eine Encyclopädie der Waffenkunde (1893) дав визначення поняттю «зброєзнавство» [2]. Фундаментальною для свого часу стала праця *Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18 Jahrhunderts* (1890) австрійського вченого *W. Boeheim*, у якій уперше структуровано і систематизовано значний масив інформації про зброю за період від давніх часів до кінця XVIII ст. [3]. Каталоги колекцій зброї Королівських арсеналів Великої Британії, укладені у XIX ст., не втратили своєї актуальності до сьогодні. Не можемо оминути увагою також польську зброєзнавчу школу, яка зародилася наприкінці XIX — на початку XX ст. й дотепер активно розвивається.

Особливості розвитку українського зброєзнавства тісно пов'язані з історичними етапами державотворчих процесів.

Перший етап припадає на кінець XIX — початок XX століття. У цей період, зокрема, вийшов друком «Каталог українских древностей коллекции В. В. Тарновского» [4]; з'являються окремі роботи, присвячені зброї чи її історії, в Записках Наукового товариства імені Шевченка (НТШ) та Записках Одеського товариства історії і старовини; засновано музей НТШ, працівники якого, поряд зі співробітниками інших музейних установ на теренах України, брали діяльну участь в укладанні колекцій та створенні описів пам'яток зброї.

Радянський період розвитку українського зброєзнавства відзначений лише нечисленними працями В. Сидоренка та О. Апанович [5; 6]. Дотичними до зброєзнавчих були археологічні студії, що стосувалися зброї як об'єктів, знайдених під час розкопок. Але загалом, на жаль, формування української зброєзнавчої школи у зазначений період — з другої половини XX ст. до здобуття Україною незалежності у 1991 році — не відбулося, внаслідок чого в цій науковій сфері утворилася величезна прогалина (яка особливо впадає в око, якщо порівнювати її з рівнем розвитку зброєзнавства у сусідніх державах). Це і вкрай обмежене вивчення пам'яток зброї та озброєння в музейних фондах УРСР, і відсутність фахових поглядів на питання історії розвитку української зброї та озброєння у науковій та навчальній літературі, і значне зміщення акцентів зі славетних сторінок воєнної історії України до інших напрямів. Для розуміння радянської політики щодо зброєзнавства варто зазначити, що, на відміну від вкрай обмежених досліджень зброї і озброєння в музеях України, у музейних і наукових установах Москви і Ленінграда зброєзнавство як наука буквально культивували: проводили щорічні наукові конференції, засідання секцій, активно сприяли написанню праць з історії зброї, яким надавали потужного ідеологічного контексту — адже розгорнуті зброєзнавчі дослідження формують розуміння загального розвитку держав, їхнього впливу на геополітичній арені, рівня технологічного розвитку армій,

розвиненості воєнних традицій і значення зброї в культурі загалом; та вочевидь актуалізація цих надважливих аспектів у цей період не була бажаною щодо розвитку саме української історичної науки.

Зі здобуттям незалежності українське зброєзнавство переживало певний інерційний період застою. Утім, уже наприкінці 1990-х років починають з'являтися перші фахові наукові дослідження. Важливим поштовхом для розвитку української зброєзнавчої науки стали міжнародні конференції. З 2014 р. у м. Києві раз на два роки проводиться Міжнародна зброєзнавча конференція. З 2019 р. на базі Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного проводиться щорічна Міжнародна наукова конференція «Зброяря: історія озброєння та військової техніки». Наукові заходи стали майданчиками для обговорення актуальних питань української й світової історії зброї та військової техніки. Починають з'являтися перші каталоги колекцій зброї з державних і приватних музейних фондів. Уважаємо, що українське зброєзнавство переживає період свого найбільшого розквіту за останні сто років, впевнено інтегруючись у світовий інформаційний простір. С. Терський, В. Гуцул, Д. Тоїчкін, М. Верхотурова та низка інших українських вчених працюють над дослідженнями в різних напрямках зброєзнавчої науки [7—10]. Приємно відзначити працю «Розробка методики комплексного дослідження японської холодної зброї, яка належить до культурних цінностей, що

мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення» [11] наукового колективу Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», у якій викладено методику комплексного криміналістичного дослідження японської холодної зброї для проведення експертизи зброї, судової мистецтвознавчої експертизи та криміналістичної експертизи металів і сплавів. Практичне значення історичного зброєзнавства як науки виражається в дослідженні окремих пам'яток зброї, укладанні каталогів колекцій зброї і озброєння в музеях, воєнно-історичних дослідженнях розвитку і застосування зброї, дослідження виробничих технологій та їх центрів. Такі роботи, зокрема, стають джерельним матеріалом для мистецтвознавчих досліджень зброї, написання навчальної літератури, використовуються під час побудови музейних експозицій та в інших сферах.

Збройна агресія російської федерації й низка інших чинників сприяє тому, що дедалі частіше об'єктами проведення судової мистецтвознавчої експертизи стають пам'ятки зброї, що належать до культурних цінностей, тобто мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення.

Зброя як об'єкт судової мистецтвознавчої експертизи містить цілий комплекс інформації — щодо морфології, матеріалу і технологій виготовлення, маркування, декору, особливостей застосування, деталей «історичного побутування» окремих пам'яток, зокрема їх належності до видатних особистостей чи історич-

но значущих подій. Залежно від завдань і об'єктів мистецтвознавчої експертизи зброї її можна проводити в комплексі з криміналістичними дослідженнями зброї, криміналістичними дослідженнями металів і сплавів, гемологічною та іншими видами експертиз. Важливим довідковим матеріалом під час проведення мистецтвознавчої експертизи зброї є зброєзнавчі дослідження, які допомагають встановити аналогії, з'ясувати особливості історичної еволюції зброї, ареали її поширення, особливості виробництва й використання, виявити інші важливі дані. На нашу думку, використання фахових наукових праць із царини історичного зброєзнавства може значно розширити можливості судового експерта під час проведення судової мистецтвознавчої експертизи. А комплексні мистецтвознавчі та зброєзнавчі наукові праці взаємно збагачують обидві науки.

Перелік джерел посилання

1. Когутич І. І. Криміналістика : курс лекцій. Київ, 2008. 888 с.
2. Demmin A. Die Kriegswaffen in ihren geschichtlichen Entwicklungen von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart: Eine Encyklopädie der Waffenkunde. Leipzig: Friesenhahn, 1893. 1123 p. URL: http://books.google.com/books?id=sHYDAAAAYAAJ&hl=&source=gbp_api (дата звернення: 14.04.2025).
3. Boeheim W. Handbuch der Waffenkunde. Das Waffenwesen in seiner historischen Entwicklung vom Beginn des Mittelalters bis zum Ende des 18 Jahrhunderts. Leipzig, 1890. 694 p. DOI: 10.11588/diglit.13832#0706 (дата звернення: 14.04.2025).
4. Каталог українських древностей колекції В. В. Тарновського. Чернігов, 1898. Т. 1. 109 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0010392> (дата звернення: 14.04.2025).
5. Сидоренко В. Зброєзнавство як спеціальна історична дисципліна. *Історичні джерела та їх використання*. 1966. Вип. 2. С. 269—279.
6. Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. : монографія. Київ, 1969. 222 с.
7. Терський С. В., Стрельченко О. В., Войнаровський В. М. Нові знахідки ранньосередньовічної зброї у р. Західний Буг. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. 2014. № 809. С. 7—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPDA_2014_809_4 (дата звернення: 14.04.2025).
8. Гуцул В. М. Бойові мечі з музейної колекції Ужгородського замку. Львів, 2008. 74 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000013567> (дата звернення: 14.04.2025).
9. Тоїчкін Д. Клинок зброя козацької старшини XVI — першої половини XIX ст.: проблеми атрибуції та класифікації. Київ, 2013. 464 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002968 (дата звернення: 14.04.2025).
10. Верхотурова М. А. Артилерія XIV—XVIII століть з фондів Львівського історичного музею. Запоріжжя, 2023. 224 с.
11. Розробка методики комплексного дослідження японської холодної зброї, яка належить до культурних цінностей, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення : звіт про НДР (остаточний) / кер. О. В. Коломійцев ; вик. В. Нікітюк, О. Герман, А. Долуда, О. Пукліч. Харків, 2024. 190 с.